

*Királyi egyházak a középkori Magyarországon.
A királyi kápolna mint lehetséges közös eredet?**

A királyi egyházak sajátos jogállásával kapcsolatos eddigi kutatásaim elsősorban a lehetséges intézmények körére, jogállásuk mibenlétére, az esztergomi érsek felettes kormányzati joghatóságára összpontosultak. E különleges jogi helyzetű intézménycsoport *exempt* státuszának kialakulásában azonban mindeddig kevesebb figyelmet kapott, jórészt általános értelemben fogalmazódott meg a lehetséges „közös nevező(k)” kérdése.¹ A jelen tanulmány keretében ez utóbbi területet vizsgálom alaposabban.

Mire vezethető vissza tehát az érintett intézmények kiváltságos helyzete? Ha végigtekintünk a különleges jogállású intézményeken – természetesen figyelembe véve azt is, hogy első tételes felsorolásuk a 14. század végén történt –, öt nagyobb csoport figyelhető meg: 1) bencés apátságok, 2) társaskáptalanok, 3) premontrei prépostságok, 4) kápolnák és plébániák, 5) két erdélyi *decanatus*, Brassó és Szeben.

Az első csoportba csak királyi alapítású intézmények tartoznak. Vitán felül áll az egyes apátságok részletes vizsgálata alapján, hogy a királyi *fundatio* és kegyuraság volt az a jogi alap, amelyre felépülve *exempt* jogállásuk fokozatosan, a 13. század első felére megszilárdult.² Hasonló mondható el a társaskáptalanokról³ és a premontrei prépostságokról – ez utóbbi esetben azzal a megkötéssel, hogy egyesek az esztergomi főegyházmege területére estek, így eleve az érsek kormányzati joghatósága alá tartoztak.⁴ A kápolnák és plébániák egyik markáns csoportja, azok, amelyek a veszprémi püspökségben voltak (Buda környékén és az egyházmegye más vidékén), szintén a királyi alapításnak és joghatóságnak köszönheték 13. század elejére kiformalódó különleges jogállapotukat. Esetükben annyit meg kell mégis jegyezni, hogy itt nem sokkal később egyfajta törés mutatkozott, mivel kikerültek a királyi joghatóság alól, és csak a 13. század végén tértek ide vissza, ami újabb heves joghatósági vitákhoz vezetett.⁵ Egyes budai plébániák csak eleve a tatárjárás után osztoztak az *exempt* egyházak rendkívül előnyös helyzetében a királyi alapításnak köszönhetően.⁶ Más, nem Veszprém egyházmegyei, nem budai plébániákkal (Segesd, Városlőd, Szentjakabfalva, Galambok, Nagykomár, Karos) kapcsolatban a hiányos adatok ellenére feltételezhető, hogy szintén a királyi alapítás, ill. kegyuraság lehetett a döntő. Ezek az egyházak királyi birtokon létesültek, ami *per fundationem* befolyással volt jogállásukra. Igaznak tűnik ez a megállapítás akkor is, ha jól tudjuk, voltak olyan intézmények – jelesül a két erdélyi *decanatus* (Szeben, Brassó) – ame-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00530/08/2) támogatásával készült.

¹ Lásd Kiss 2004.; Kiss 2005.; Kiss 2007.; Kiss 2010.; Kiss 2011.

² Kiss 2006. 43–115.

³ Kiss 2011. 289.

⁴ Kiss 2010. 109–117.

⁵ Kiss 2011. 289–290.

⁶ Kiss 2011. 290.

lyek mögött hospes-települések húzódtak meg. Ám itt is egy királyi alapítású társaskáptalan (Szeben) fogta azokat egybe.⁷

Ha végigtekintünk ezeken az intézményeken, világossá válik, hogy a királyi alapítás megfelelő alapot nyújtott a különleges jogállás elnyeréséhez. Ennek bekövetkezéséhez természetesen szükség volt arra, hogy – az *exemptio* lényegéből fakadóan – a felettes intézményen, jelen esetben az esztergomi érsek különleges kormányzati joghatósága elfogadást nyerjen. Az ezzel kapcsolatos viták a 13. század közepére jutottak nyugvópontra, éppen akkor, amikor az említett intézmények többségének jogállása stabilizálódott. Itt nyilván ugyanannak a folyamatnak a két oldaláról van szó.

Fel kell tennünk mégis a kérdést: vajon ténylegesen is, és ha igen, mennyiben beszélhetünk egységes intézményről?

A csoportjellegre utalnak az első, 12. század második felében és a 13. század első éveiben feltűnő közös kiváltságokra vonatkozó megfogalmazások. Az esztergomi és a kalocsai érsek vitájában megnyilatkozó III. Sándor pápa, majd később Imre király és Jób esztergomi érsek konfliktusában állást foglaló III. Ince pápa egyaránt *általában* királyi prépostságok és apátságok, a királyi udvar személyzete feletti joghatóságról rendelkeznek, erősítik meg az esztergomi érsek számára. Így tehát ekkor még csak két csoport kapcsolható egybe fogalmilag.⁸

A királyi egyház fogalma – legalábbis a szakirodalom szerint – a legszorosabban kapcsolódott a királyi udvarhoz, királyi kápolnához, amely a korszak nagy részében nem egy konkrét településhez (székváros) kötődött, hanem változó helyszínekhez. Lehetséges, hogy éppen ez ad magyarázatot arra, hogy ennyiféle intézmény helyet kapott a királyi egyházak körében.

De mit is jelentett ez a királyi egyház? Mennyiben tekinthető azonosnak a királyi kápolnával?⁹ Az általánosságban megnyilatkozó jogi rendelkezések – gondolkodok itt III. Sándor és III. Ince már idézett döntéseire – két fogalmat alkalmaznak: királyi prépostságok és apátságok mellett a királyi udvar személyzetét említik csupán. A királyi prépostságok és apátságok kifejezés teljesen egyértelmű: királyi alapítású vagy joghatóság alatt álló intézményeket jelent, korábbi csoportosítás szerint ide érthetjük az érintett bencés apátságokat, társaskáptalanokat, premontrei prépostságokat. A királyi alapítású kápolnákat, plébániákat és a két erdélyi *decanatust* ide kötni már nem ilyen egyértelmű. Az előbbieket elhelyezkedése – túlnyomó többségük

⁷ E kérdésre később még visszatérek.

⁸ FEJÉR II. 180–183., 392–393., 404–405., 416–417., 419., 420. III/1. 129–134.; MES I. 166–167. Vö. Kiss 2011., különösen 274–284.

⁹ A magyar szakirodalom általában a királyi kápolnákra vezet vissza az itt említett kiváltságolt intézményeket. A teljesség igénye nélkül: GÁRDONYI 1933. 164–165.; BARTFAI SZABÓ 1935. 9–10.; JANKOVICH 1959. 68–69., 80.; KUMOROVITZ 1963. 109., 125.; ECKHARDT 2000. 138.; MÁLYUSZ 2007. 38. 24. jz., 38–39.; GYÖRFFY 1962. 251.; GYÖRFFY 1973. 270.; KOSZTA 2001. 208–209.; KUBINYI 1999A 52.; KUBINYI 1999B 292.; KUBINYI 1999C. 266–267.; FÜGEDI 1981A. 301–302.; FÜGEDI 1981B. 161–162., 230–231. (21. sz. táblázat). A külföldi szakirodalom is általában a kápolna-eredetet hangsúlyozza, l. FLECKSTEIN 1966. 134–150., 228–230., 278–287.; GRASS 1972.; GRASS 1960–1961.; GRASS 1965. Ugyanakkor az erdélyi szászok esetében a szakirodalom a különleges jogállás kialakulásában a hospes-kiváltságot tekinti döntőnek, l. TEUTSCH 1921. 7–8.; MÜLLER 1934.; SERVATIUS 1971. A szebeni prépostság elsőségét hangsúlyozza KURZE 1966. 453–454., 458–459.; KURZE 1971. 137–149., 151–159.; GRANDJEAN 1971.

a *medium regni* területére esett – azt sugallja, hogy részesei voltak a királyi egyházak valamiféle országos hálózatának. A *decanatusok* esetében valójában inkább a királyi területen létrejött, alapvetően hospes-jogra visszavezethető különleges jogállásról volt szó, amelynek lényege jogi értelemben megegyezett a többi *exempt* egyházzal. Hozzátevé azonban, hogy ennek tényleges kialakulása már a 14. századra esett.

A királyi udvar egyházi személyzete alatt a mindenkori királyi udvarban elsősorban liturgikus feladatokat ellátó klerikusokat kell értenünk. Kérdés, hogy ők honnét rekrutálódtak, illetve mi fűzte össze őket. A kérdés második részének megválaszolása tűnik könnyebbnek. Ez az intézmény egyértelműen a királyi kápolna volt, amely a királyi udvar vándorló jellegéből adódóan országos szervezet volt. Nagy jelentősége volt a hivatali írásbeliség területén, különösen a királyi kancellária 1180-as évek eleji megszervezését megelőzőleg. Ezzel érkeztünk el a kérdés első feléhez, honnan származtak a királyi kápolna tagjai. E kérdésre elsősorban éppen a hivatali írásbeliség, hivatalviselés adatai alapján tudunk válaszolni.

Az alább ismertetendő vizsgálat során azokat a személyeket kerestem, akik a kiváltságolt egyházi intézmények tagjai voltak és szerepük volt a hivatali írásbeliségben (1001 és 1301 között).

A királyi okleveleket megfogalmazó-letisztázó *notariusok*, *scriptorok*, azok megerősítését végző kápolnaispánok, az 1180-as évek közepe előtt olykor kancellárnak nevezett személyek esetében – mellőzve most itt a bőséges intézménytörténeti szakirodalom megállapításait¹⁰ – a mi szempontunkból az a kérdés érdemel figyelmet, mely egyházakhoz köthetők. Az összehasonlítást úgy végeztük el, hogy a királyi oklevelek kiadásában külön vettük a királyi és nem királyi egyházakhoz köthető személyeket, illetve a nem azonosítható egyházhoz tartozókat. A vizsgált időszak egészét vettük 100%-nak, ehhez viszonyítottuk az egyes korszakok és intézménycsoportok relatív képviseleti arányát.

Az első és egyik legfontosabb következtetés az, hogy a királyi egyházakhoz köthető személyek *kizárólag a királyi prépostságok tagjai* közül kerültek ki, *döntő többségük prépost* volt.

A királyi kancellária megszervezését megelőző időszakból, hagyományosan 1181-et véve alapul, nagyjából egy arányt képviselnek a királyi prépostságok és a nem azonosítható egyházak (4,7 és 4,1%), ennek nem egészen kétszerese köthető nem királyi egyházakhoz (püspökségek, székeskáptalanok, stb., 7%). Az 1180-as évek elejétől a tatárjárásig terjedő időszakban *jelentősen megnőtt a királyi prépostságok szerepvállalása*, elérte a nem királyi egyházakét (10,5 és 10,5%), míg az azonosíthatatlan intézmények száma értelemszerűen lecsökkent (2,9%). A tatárjárást követően újabb átrendeződés figyelhető meg. Az azonosíthatatlan intézmények száma még tovább csökkent (2,3%), ugyanakkor a királyi prépostságok részvétele a királyi oklevéladásban csak enyhén emelkedett (19,3%-ra), míg a legnagyobb növekedést a nem királyi egyházak könyvelhették el (38,6%). A teljes korszakra vetítve az arányokat, a királyi prépostságok 34,5%-os, a nem királyi egyházak jóval maga-

¹⁰ FEJÉRPATAKY 1885.; SZENTPÉTERY 1930.; KUMOROVITZ 1942–1943.; KUMOROVITZ 1963. 120–121., 124–128., KUBINYI 1999A.; MKR 37–38. (FONT M.), 64–69. (FEDELES T.)

sabb, 56,1%-os arányt értek el, az azonosíthatatlan egyházak aránya 10% alatt maradt (9,3%).

Ezek az arányok azonban csak *viszonylagosak*, hiszen nincsenek tekintettel az egyes korszakok egyenlőtlen oklevél-kibocsátási mennyiségére. Az első időszak másfélszáz alatti, a következő időszak több mint négyszeres és a záró periódus ehhez képest újabb majd' hétszeres mennyiségű termése fényében rendkívül jelentékenynek mondható a királyi egyházak részvétele a hivatali írásbeliségben, pontosabban a királyi oklevéladásban, ill. ennek ilyen mértékű növekedése.¹¹

E vizsgálat ugyanakkor nemcsak azért tanulságos, mert jól mutatja a királyi egyházak magas részvételét, hanem azért is, mert egyúttal *rávilágít az intézmények közötti fontos különbségekre*. A kiváltságolt egyházi jogi helyzetű intézmények közül csak királyi társaskáptalanok szerepelnek. Amint azt már Kubinyi András is feltételezte, ennek minden bizonnyal kormányzati oka volt: Arad, Dömös, Óbuda, Szepes, Szeben, Székesfehérvár és Titel jól „felhasználhatók” volt ilyen célokra.¹² Természetesen az sem mellékes, hogy ezen intézmények egymáshoz képest milyen arányban szerepelnek. Az egész időszakot (1001–1301) tekintve az óbudai társaskáptalan végig egyenletesen szerepel, vele szemben a székesfehérvári folyamatos emelkedést, míg az aradi és a titeli csökkenést mutat. Dömös e vonatkozásban csak a korszak végén, míg Szeben és Szepes értelemszerűen szintén csak később (előbbi a tatárjárás előtt, utóbbi csak ezután) jutott valamelyest szerephez. Az egész korszakra vetített „abszolút” rangsor élén Székesfehérvár szerepel (26 személy), majd Óbuda következik (12), utánuk Arad (6), Szeben (5), Szepes (4), Titel és Dömös (3–3) állnak (ld. I. táblázat, I. ábra).

A királyi prépostságok – itt most csak visszautalnék a nem királyi egyházak és azonosíthatatlan egyházak arányára – különösen a 12–13. század fordulóján voltak aktívak. A tatárjárást megelőző évszázadot tekintve különösen meredek növekedést mutat a királyi oklevélkiadásban mutatkozó szerepvállalásuk aránya. Fontosságukra utal III. Sándor pápa már ismertetett kiváltsága, amely fontosnak tartotta külön kiemelni a királyi prépostságokat (és apátságokat).¹³

Mindezzel azonban még nem kaptunk választ arra a kérdésre, hogy miért terjedt ki a már említett kiváltságos egyházi jogi helyzet a többi intézményre, azaz arra, mindez valójában köthető-e a királyi kápolnához. A királyi alapítású bencés apátságok és premontrai prépostságok esetében egyértelműen kimutatható azoknak az alapító és leszármazottaik személyéhez köthető kultikus feladata (temetkezőhely és az üdvözülés elősegítése). Hasonló, kultikus feladatot tölthettek be a királyi alapítású kápolnák, amelyek egy része a 13. század elejére plébániává fejlődött, más részük – éppenséggel Budán – a 13. század közepétől egyre jelentősebb királyi szék-

¹¹ Nyilvánvalóan érdemes lenne figyelembe venni a hiteleshelyi tevékenységet is, erre azonban itt most terjedelmi okokból nincs mód.

¹² KUBINYI 1999A. 51. Azzal a megállapítással már kevésbé értek egyet, hogy ezen intézmények jelentőségére területi elhelyezkedésük – a *medium regni*ről, ill. az ország stratégiaileg fontos peremterületeiről van szó – is befolyással volt, mivel a királyi oklevelek kiadási helye és a kiállításban szerepet vállaló egyháziak „szolgálati helye” nem esett egybe, ill. az előbbi nem mindig egyértelmű. Másképpen megfogalmazva, pl. a székesfehérvári prépost közreműködése a királyi oklevéladásban nem feltétlen kötődött éppen Székesfehérvárhoz. Itt sokkal inkább arról volt szó, hogy a királyi magánegyház tekintélye miatt támaszkodott rájuk az uralkodó.

¹³ FEJÉR II. 180–183.

helyen létesültek. Talán nem véletlen, hogy Buda jelentőségének növekedésével párhuzamosan – a 13. század utolsó negyedében – értékelődtek fel ismét a nem Budán, hanem annak környékén korábban létesült királyi kápolnák, plébániák is. Ezzel tulajdonképpen ismét funkciót nyertek, újra szerepük lett a királyi család liturgikus szükségleteinek kielégítésében. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a nem budai vagy Buda környéki, tehát távolabb fekvő királyi kápolnák helyzetében ezt a hullámzó fejlődést nem lehet nyomon követni, nyilván a kiegészítéssel, hogy ennek esetükben a meglehetősen szórványos forrásadottság is oka lehet.

A két erdélyi *decanatus* helyzetét valamelyest eltér a korábbiaktól. Egyfelől ugyanis világos, hogy a Királyföldön és a Barcaságban nem királyi alapítású egyházak létesültek, hanem olyanok, amelyeket királyi engedéllyel, királyi földön hoztak létre, ami érthetően önmagában *királyi egyház jelleg*et kölcsönzött nekik. Másfelől – a 13. század első harmadában – e területen a ténylegesen királyi alapítású, és az itteni németek egyházát összefogó szebeni társaskáptalan szerezte meg a passzív *exemptiot*, fokozatosan kiterjesztve azt az itteni szászok területi alapon szerveződő közösségi egyháza (*Landkapitel, decanatus*) fölé is, elindulva ezáltal az aktív *exemptio* felé vezető úton.¹⁴

Összességében elmondható, hogy valamennyi kiváltságolt intézményre érvényes volt a királyi alapítás – leszámítva a két erdélyi *decanatus*t, amelyek különleges jogállása a 14. századtól kezdett kiformalódnival. Ugyanakkor nem bizonyítható egyértelműen, hogy a királyi kápolna fogta volna össze e különböző intézményeket. A királyi alapítású bencés apátságok, premontrei prépostságok vezetőit és tagjait a források nem nevezik királyi káplánnak, ez csak a királyi kápolnák papsága, és olykor, de nem mindig, a királyi oklevelek kiállításában résztvevő királyi prépostok, kanonokok esetében fogható meg. Ez utóbbiak királyi kápolnához tartozását azonban egyértelműen mutatja, hogy a 12. század közepén konventszerű testületük feje a *comes/magister capelle* volt. Ugyanakkor a szerzetesi intézmények hasonló liturgikus („kápolnai”) feladatokat is elláttak az uralkodó és családja számára. Ennek ellenére mégis kérdés – hogy az alábbiak figyelembe vételével – a királyi kápolnához számíthatóak-e.

Ráadásul – bármilyen kézenfekvőnek tűnik is – arra a kérdésre sem könnyű válaszolni, hogy miért az esztergomi érsek kormányzati joghatósága alá kerültek, tartoztak ezek az intézmények. Erre csak áttételesen – a 12–13. században az esztergomi érsek különjogait érintő vitákban megjelenő kifejezések alapján – tudunk választ adni. A „*királyi prépostságok és apátságok*” megfogalmazás már III. Sándor korától kezdve folyamatosan jelen volt a pápai kiváltságlevelekben, ehhez társult III. Celesztintól kezdve a „*királyi udvar személyzete feletti lelki joghatóság*” mint kife-

¹⁴ Ezt támasztja alá az is, hogy a 14. század eleje előtt nyoma sincs a szebeni vagy a brassói *decanatus exemptios* törekvéseinek. A 12. század vége és az 1300-as évek eleje között csupán a szebeni prépostság kiváltságos helyzetére, annak kialakulására vannak adatok. Jellemző, hogy a térségre vonatkozó egyházkormányzati viták a 12–13. fordulóján kizárólag a szebeni püspökség felállításáról, a „*németek egyházával*” kapcsolatos vitákról szól. UGDS I. 2., 4., 5., 18., 20., 58. sz.; FEJÉR III/1. 129–134. Még 1264-ben is együtt szerepel a szebeni egyházmegye (!), dékánja és plébánosai, éppenséggel egy közös kiváltság ügyében. UGDS I. 104. sz. Az első – a szebeni prépostság, ill. a szebeni és brassói *decanatusok* közötti – egyházbírói viták, amelyek már az utóbbiak önállósodási törekvését mutatják, csak az 1302 utáni időszakból ismertek. UGDS I. 296. sz. (1302), 311–312. sz. (1308), 314. sz. (1309), stb.

jezés. Maga a „királyi egyház” fogalma azonban csak igen későn, 1225-ben az aradi préposti szék betöltése körüli vitában bukkant fel, szoros összefüggésben a pápai joghatósággal.¹⁵ Elgondolkodtató az is, hogy a kiváltságolt intézmények megjelenésében a *királyi kápolna* kifejezés sokáig, egészen a 13. század végéig nem jelenik meg. A veszprémi székeskáptalan 1296. augusztus 1-jén kelt oklevele az első, amely fogalmilag, jogilag összekapcsolja a királyi egyház és a király(né)i kápolna intézményét. Az eset egyértelmű: a káptalan – hosszas vita után – kénytelen volt elismerni, hogy bizonyos Buda környéki plébániák (Órs, Sasad, Csík, Keszi, Szentjakab, Fehéregyház) tizedjövedelme az esztergomi érseket illeti, plébánosaik, előljáróik – és ez a döntő szempontunkból – az érsek zsinatán kötelesek megjelenni, nem a püspökén. Sőt, elismerték azt is általában, hogy *minden királyi és királynéi egyház és kápolna plébánosa, igazgatója teljes tizedjövedelmet élvez, és az érseki zsinaton tartozik megjelenni.*¹⁶ Valójában ettől az időszaktól kezdve beszélhetünk egységesen kiváltságolt királyi egyházakról, amelynek körébe beletartoztak a királyi alapítású bencés apátságok, társaskáptalanok, egyes premontrei prépostságok és a király(né)i kápolnák, plébániák, hogy azután ez a sor később még kiegészülhessen a két erdélyi *decanatus*szal.

MELLÉKLETEK

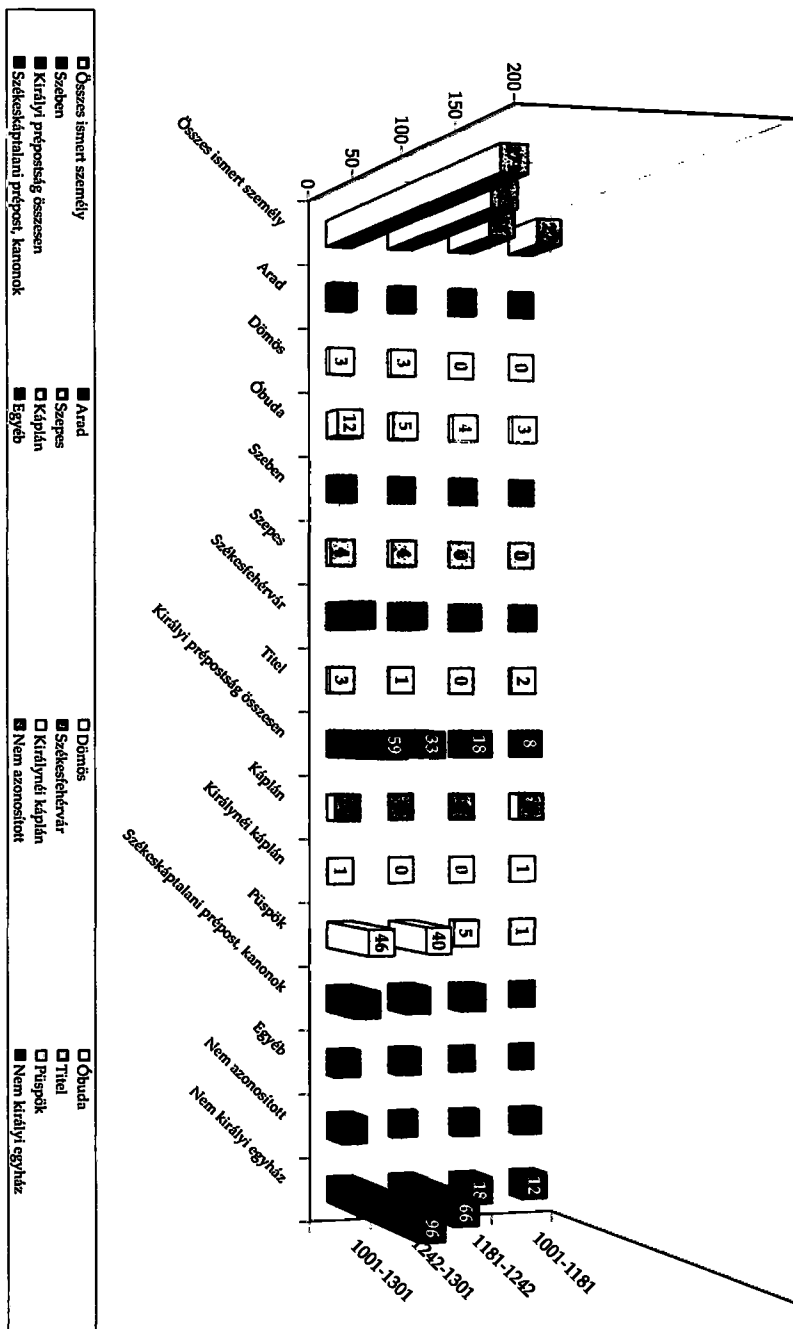
%	1001–1181	1181–1242	1242–1301	1001–1301
Összes ismert személy	15,80	24,00	60,20	100,00
Királyi prépostság összesen	4,70	10,50	19,30	34,50
Nem királyi egyház	7,00	10,50	38,60	56,10
Nem azonosítható	4,10	2,90	2,30	9,30

I. táblázat: A királyi egyházak (prépostságok) részvétele a királyi oklevéladásban (%)¹⁷

¹⁵ „*Iam pridem Orodense prepositura vacante, quum regalis existat, ac per hoc ad nos eius collatio, ad te vero presentatio prepositi pertinere noscatur, eam dilecto filio Iohanni subdiacono et capellano nostro, et clerico tuo, tibi devoto, quantum in nobis fuit duximus concedendam...*” FEJÉR III/2. 51–52.

¹⁶ „[...] *predicte decime et visitatio concilii ad ecclesiam Strigoniensem pertineret, cum ecclesia Strigoniensis hanc prerogativam ex privilegio et antiqua consuetudine prescripta habere dignoscatur, quod omnes ecclesie et capelle regales seu reginales, earundem plebani et rectores plenas decimas in omnibus debeant percipere et habere et concilium archiepiscopi visitare...*” DF 237 414.; MES II. 390–391.

¹⁷ Az itt szereplő számadatok a következő munkákon alapulnak: RA; KUBINYI 1999A.; ZSOLDOS 2011.

I. ábra: A királyi egyházak (prévostságek) részvétele a királyi oklevéladásban

BIBLIOGRÁFIA

- BÁRTFAI SZABÓ 1935. = BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*. Budapest, 1935.
- DF = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- ECKHARDT 2000. = ECKHARDT FERENC: *Magyar alkotmány-és jogtörténet*. Szerk. MEZEY BARNA. Milleniumi Magyar Történet. Historikusok. Budapest, 2000.
- FEJÉR. = *Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Ed. FEJÉR, GEORGIUS. Buda, 1828–1844.
- FEJÉRPATAKY 1930. = FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A magyar kancellária az Árpádok korában*. Budapest, 1885.
- FLECKSTEIN 1966. = FLECKENSTEIN, JOSEF: *Die Hofkapelle der deutschen Könige. II. Teil. Die Hofkapelle im Rahmen der ottonisch-salischen Reichskirche*. Schriften der Monumenta Germaniae Historica 16/2. Stuttgart, 1966.
- FÜGEDI 1981. = FÜGEDI ERIK: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Budapest, 1981.
- FÜGEDI 1981A. = FÜGEDI ERIK: Középkori magyar városprivilegiumok. In: FÜGEDI ERIK: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Budapest, 1981. 238–310., 493–509.
- FÜGEDI 1981B = FÜGEDI ERIK: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. In: FÜGEDI ERIK: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Budapest, 1981. 114–237.
- GÁRDONYI 1933. = GÁRDONYI ALBERT: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. In: *Károlyi Árpád emlékkönyv*. Szerk. DOMANOVSKY SÁNDOR. Budapest, 1933. 163–182.
- GRANDJEAN 1971. = GRANDJEAN, WERNER: Die Anfänge der Hermanstädter Probstei im Spiegel päpstlicher Urkunden. In: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*. Hrsg. MÜLLER, FRIEDRICH. Siebenbürgisches Archiv 8. Köln–Wien 1971. 269–276.
- GRASS 1960–1961. = GRASS, NIKOLAUS: Pfalzkapellen und Hofkirchen in Österreich. Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte der Capella regia. 1–2. *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* 77 (1960) *Kanonistische Abteilung* 46 345–394.; *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* 78 (1961) *Kanonistische Abteilung* 47 129–195.
- GRASS 1965. = GRASS, NIKOLAUS: Zur Rechtsgeschichte der abendländischen Königskirche. Einwirkungen französisch-böhmischer Sakralkultur auf die Capella regia Austriaca. In: *Festschrift Karl Siegfried Bader*. Hrsg. FELSENER, FERDINAND–RUOFF, WILHELM HEINRICH. Köln–Graz, 1965. 159–184.
- GRASS 1972. = GRASS, NIKOLAUS: Pfalzkapellen und Hofkirchen in Österreich in Geschichte, Recht und Sakralkultur. *Veröffentliche des Verbandes Österreichisches Geschichtsvereine* 19 (1972) 259–271.
- GYÖRFFY 1962. = GYÖRFFY GYÖRGY: Budapest régiségei (ismertetés). *Századok* 96 (1962) 248–255.
- GYÖRFFY 1973. = GYÖRFFY GYÖRGY: Budapest története az Árpádokban. In: *Budapest története I*. Szerk. GEREVICH LÁSZLÓ. Budapest, 1973. 219–349.
- JANKOVICH 1959. = JANKOVICH MIKLÓS: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. *Budapest régiségei* 19 (1959) 57–98.
- KISS 2004. = KISS GERGELY: A pannonthalmi apátság egyházi helyzete a 11–13. században (exemptio és protectio). *Századok* 138 (2004) 265–324.
- KISS 2005. = KISS GERGELY: „... iurisdictionem ... in abbatiis et praepositoribus regalibus, ecclesiae Strigoniensi per Ungariam ubicunque subiectis ...”. A királyi egyházak helye a középkori magyar egyházi hierarchiában. Eredmények és kutatási lehetőségek. In: *Medievisztikai tanulmányok. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2005. június 9–10.) előadásai*. Szerk. MARTON SZABOLCS–TEISZLER ÉVA. Szeged, 2005. 57–69.

- KISS 2006. = KISS GERGELY: *Abbatia regalia* [!] – *hierarchy ecclesiastica*. A királyi alapítású bencés apátságok egyháztörténelmi helyzete a 11–13. században. Magyar Egyháztörténelmi Enciklopédia Munkaközösség Könyvek 51. Budapest, 2006.
- KISS 2007. = KISS GERGELY: A székesfehérvári prépostság egyháztörténelmi helyzete a középkorban. *Századok* 141 (2007) 271–297.
- KISS 2010. = KISS GERGELY: Premontrei prépostságok az esztergomi érsek joghatósága alatt. A királyi egyházak jogállásának kérdéséhez. In: *Középkortörténelmi tanulmányok 6. A VI. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai*. Szerk. G. TÓTH PÉTER–SZABÓ PÁL. Szeged, 2010. 109–117.
- KISS 2011. = KISS GERGELY: Az esztergomi érsek királyi egyházak feletti joghatóságának kialakulása a 11–13. században. *Századok* 145 (2011) 269–292.
- KOSZTA 2001. = KOSZTA LÁSZLÓ: Egyház és intézményei a középkori Pest és Pilis megyében. In: *Pest megye monográfiája II/2. A honfoglalástól 1686-ig*. TORMA ISTVÁN közreműködésével szerk. ZSOLDOS ATTILA. Budapest, 2001. 195–222.
- KUBINYI 1999. = KUBINYI ANDRÁS: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Egyháztörténelmi Enciklopédia Munkaközösség Könyvek 22. Budapest, 1999.
- KUBINYI 1999A. = KUBINYI ANDRÁS: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. században. In: KUBINYI ANDRÁS: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Egyháztörténelmi Enciklopédia Munkaközösség Könyvek 22. Budapest, 1999. 7–67.
- KUBINYI 1999B. = KUBINYI ANDRÁS: Egyház és város a késő középkori Magyarországon. In: KUBINYI ANDRÁS: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Egyháztörténelmi Enciklopédia Munkaközösség Könyvek 22. Budapest, 1999. 287–300.
- KUBINYI 1999C. = KUBINYI ANDRÁS: Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. In: KUBINYI ANDRÁS: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Egyháztörténelmi Enciklopédia Munkaközösség Könyvek 22. Budapest, 1999. 269–286.
- KUMOROVITZ 1942–1943. = KUMOROVITZ LAJOS BERNÁT: A királyi kápolnaispán oklevéladó működése (A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján). *Regnum* 5 (1942–1943) 455–497.
- KUMOROVITZ 1963. = KUMOROVITZ LAJOS BERNÁT: A budai várkápolna és a Szt. Zsigmond prépostság történetéhez. *Tanulmányok Budapest múltjából* 15 (1963) 109–151.
- KURZE 1966. = KURZE, DIETRICH: *Pfarrewahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und Niederkirchenwesens*. Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 6. Köln–Graz, 1966.
- KURZE 1971. = KURZE, DIETRICH: Zur historischen Einordnung der kirchlichen Bestimmungen des Andreanums. In: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*. Hrgs. MÜLLER, FRIEDRICH. Siebenbürgisches Archiv 8. Köln–Wien 1971. 133–161.
- MÁLYUSZ 2007. = MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 2007.
- MES = *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I*. Ed. KNAUZ, FERDINANDUS. Strigonii, 1874.
- MKR = FONT MÁRTA–FEDELES TAMÁS–KISS GERGELY–RAFFAYNÉ KÁLSE CZ KATA: *Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526)*. Egyetemi tankönyv. Pécs, 2007.
- MÜLLER 1934. = MÜLLER, GEORG EDUARD: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848. Eine rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen. Teil 1–3*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Bd. 48. Heft 1–3. Hermannstadt, 1934.

- RA = *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–III/1*. Ed. SZENTPÉTERY, EMERICUS. Budapest, 1923–1943. III/2–4. Manuscriptis SZENTPÉTERY, EMERICUS adhibitis et completis critice digessit BORSA, IVÁN. SZENTPÉTERY IMRE kéziratának felhasználásával szerk. BORSA IVÁN. Budapest, 1961–1987.
- SERVATIUS 1971. = SERVATIUS, CARL: Einige Beobachtungen das Kirchenwesen Siebenbürgens im 13. und 14. Jahrhundert betreffend, und deren Bedeutung für die Herkunftsfrage der deutschen Siedler. In: *Zur Rechts-und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*. Hrsg. MÜLLER, FRIEDRICH. Siebenbürgisches Archiv 8. Köln–Wien 1971. 235–249.
- SZENTPÉTERY 1930. = SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve II/3*. Budapest, 1930.
- TEUTSCH 1921. = TEUTSCH, FRIEDRICH: *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen I. 1150–1699*. Hermannstadt, 1921.
- UGDS = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII*. Hrsg. ZIMMERMANN, FRANZ–WERNER, CARL. Hermannstadt–Bukarest, 1892–1981.
- ZSOLDOS 2011. = ZSOLDOS ATTILA: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11. Budapest, 2011.

*Églises royales dans la Hongrie médiévale.
La chapelle royale: une origine commune?*

L'étude présente essaie de reconstituer les origines communes possibles des établissements ecclésiastiques privilégiés de la Hongrie médiévale. Ils jouissaient tous – les abbayes bénédictines, les collégiales, les prévôtés de Prémontré, les chapelles et les paroisses, ainsi que les deux doyennés de Transylvanie –, d'après des sources tardives (14e–16e siècles) d'une exemption de la juridiction de l'évêque diocésain. L'étude recherche l'origine commune de ce statut juridique. Traditionnellement, la notion « église royale », « chapelle royale » est appliquée à le décrire. Cependant, les termes dont les sources contemporaines se servirent posent des problèmes. L'« église » royale fut mentionnée durant les querelles éclatées autour des droits spéciaux de l'archevêque d'Esztergom dans un sens restreint : prévôté du personnel ecclésiastique de la cour royale, prévôtés et abbayes royaux. La « chapelle royale » soulève, elle aussi, des problèmes. Les sources du tournant des 12e et 13e siècles laissent entendre que le personnel ecclésiastique de la cour royale ait continué la chapelle royale. D'après les indices du recrutement, le poids des prévôts des collégiales royales fut exclusif parmi les églises royales. Au début du 13e siècle la juridiction archiepiscopale – qui fut réservée aux établissements exemptés – s'étendait sur les abbayes et prévôtés royaux (bénédictins, Prémontrés, collégiales). Les autres du groupe des privilégiés mentionnés par les sources tardives (chapelles, paroisses et les doyennés) semblaient être hors de portée de cette institution.

Pourtant, durant les querelles juridictionnelles éclatées entre l'évêque de Veszprém, les paroisses de l'entourage de Buda et l'archevêque d'Esztergom les parties se servaient des termes « chapelle royale » et « église royale », pour la première fois en 1296. La mise en équivalence d'elles n'est valable qu'à partir de ce moment. Le statut des doyennés, influencés par les droits des « hospites teutonici » se cristallisait autour d'une fondation royale – le chapitre de Szeben – plutôt au cours du 14e siècles.